

פְּרֻשֵׁת שׁוֹפְטִים

נבואה במבחן מימושה

איכה נדע

בתקופה הקדומה, שבה הייתה הנבואה נפוצה בישראל, פְּשָׁתָה בעם תופעה קשה ובעייתית מאוד בדמות נבואת השקר. אנשים בעלי דמיון היו מפרשים את חלומותיהם על פי מאווייהם והיו טוענים שקיבלו מסרים מאת ה'.

פרשת נביאי השקר המפורסמת ביותר, התרחשה בזמן אחאב מלך ישראל. 400 מנביאיו יעצו לו פה אחד לצאת ולהילחם בארם, ואף ניבאו לו ניצחון וחזרה בשלום משדה הקרב.

הסוף המר ידוע, אחאב המלך נפל בקרב ונהרג.

חלק לא מבוטל מן הצרות שנחתו על עם ישראל, נבע מן האשליות הוורודות שנטעו בעם נביאי השקר. המציאות הזו חייבה אמת מידה מדויקת שעל פיה ניתן יהיה להבחין בבירור בין נביא אמת לבין נביא שקר.

בפרשת שופטים, קובעת התורה את מבחן התוצאה שכל נביא חייב לעבור אותו. הכתוב פותח בהצגת הבעיה שעלולה להיווצר:

"וכי תאמר בלבבך איכה נדע את הדבר אשר לא דברו ה'?" (דברים יח, כא)

התשובה היא חד משמעית:

"... אשר ידבר הנביא בשם ה' ולא יהיה הדבר ולא יבא הוא הדבר אשר לא דברו ה'". (שם, פסוק כב)

מכאן רואים בבירור, שכל נבואה תיבחן באמצעות התממשותה המוחלטת. לכאורה, אין התורה מבחינה בין אם הנבואה היא נבואת שלום טובה וברכה, ובין אם היא נבואת פורענות וגזירה קשה.

אבן בוחן זו מעוררת שאלה קשה.

אם זו היא אמת המידה, כיצד נבין את אשר אירע ליונה הנביא? יונה נשלח על ידי ה' לעיר נינוה ובפיו חזות קשה:

”... עוד ארבעים יום וינינוה נהפכת.” (יונה ג, ד)

מה שקרה בפועל היה:

”וינחם האלהים על הרעה אשר דבר לעשות להם ולא עשה.” (יונה ג, י)

הנה נבואה שלא התגשמה. האם יש בכך כדי להעיד שהיא נבואת שקר? גם יונה הנביא בעצמו התפלל אל ה':

”... על כן קדמתי לברח תרשישה כי ידעתי כי אתה אל חנון ורחום... ונחם על הרעה.” (יונה ד, ב)

יונה הנביא מסביר את בריחתו בחששו פן נבואתו לא תתקיים והוא ייחשד בנבואת שקר.

את ההבנה המדויקת בקנה המידה שהתורה הציבה, מספק לנו ירמיה הנביא. ויכוח מר ניטש בינו לבין חנניה בן עזור הנביא. ירמיהו הנביא ניבא פורענות, חורבן וגלות על עם ישראל על ידי נבוכדנצר מלך בבל. לעומתו, חנניה בן עזור ניבא טובות וישועות הכוללות את שבירת שלטונו של מלך בבל ושחרורו של עם ישראל מידו:

”... אמר אלי חנניה בן עזור הנביא... לעיני הפהנים וכל העם לאמר: כה אמר ה'... שברתי את על מלך בבל.” (ירמיהו כח, א-ב)

ירמיהו הנביא מגיב מיידית:

”אמן כן יעשה ה'. יקם ה' את דבריך... אך שמע נא הדבר הזה... הנביא אשר ינבא לשלום בבא דבר הנביא יודע הנביא אשר שלחו ה' באמת.” (שם, פסוקים ו-ט)

כלומר, ראשית, הלוואי שנבואתך תתקיים ואני הראשון שאברך על כך. אך דע לך! אם דבריך לא יתקיימו, אות הוא כי לא ה' שלח אותך אלא אתה מדמיין מעצמך ובכך אתה הופך את עצמך מנביא אמת לנביא שקר.

מצד שני, גם אם יהיה שלום כדבריך, עדיין אין זו הוכחה שאני ניבאתי שקר. נבואת פורענות עשויה להתבטל אם העם יחזור בתשובה.

נוכל לסכם זאת כך: נבואה שהיא הבטחה לטובה ולברכה – חייבת להתגשם (גם אם נשתנו הנסיבות לרעה), ואם לא – הרי זו נבואת שקר. לא כן נבואת פורענות. זו עשויה להתבטל אם נשתנו הנסיבות, כגון חזרה בתשובה, או אם נערכה תפילה ובקשת רחמים שחוללה את המפנה.

כמסקנה זו בדיוק, כותב הרמב"ם בדברי הקדמתו לפירוש המשנה. הרמב"ם מוסיף הסבר, שאם גם הבטחה לטובה עלולה להתבטל, הרי שלא נשאר שום תבחין לבדיקת אמיתות הנבואה.

אישור לכך נמצא בדברי הגמרא:

”אמר רבי אחא ברבי חנינא לעולם לא יצתה מידה טובה מפיה הקב"ה וחזר בה לרעה.”
(שבת נה.)

רבי אחא מתכוון גם למציאות, בה נשתנו הנסיבות לרעה.

■ **בשוב רשע מרשעתו**

יוצא אפוא, שמבחן האמת הוא רק לנבואת ברכה. ההסבר לשני בין נבואת שלום וברכה לבין נבואת פורענות איננו רק טכני, אלא מהותי:

”הַחֶפֶץ אַחֶפֶץ מוֹת רָשָׁע נָאֵם ה' אֱלֹהִים? הֲלוֹא בְּשׁוּבוֹ מִדְּרָכָיו וְחָיָה?”

(יחזקאל יח, כג)

הכתוב מלמד אותנו, כי רצון ה' האמתי הוא בשובו של רשע מדרכו הרעה. מכאן אנו למדים, שנבואה רעה היא בגדר איום בלבד, שמגמתו להרתיע את עושי הרשעה ולעודד אותם לשוב בתשובה. כאשר משתנים מעשיו לטובה, מופיע רצון ה' המקורי לתת לו חיים. הגזירה מתבטלת כי מלכתחילה הייתה רק איום. כלומר, ביטול נבואת פורענות הוא **ביטול האיום** וגילוי **רצון ה'** המקורי שלא השתנה.

בנבואת ברכה התמונה שונה.

נבואה המבשרת טוב, מביעה את רצון ה' האמתית, כי ה' הוא מקור הטוב הרוצה להיטיב. קיומה המלא של נבואה טובה הוא מוחלט עד כדי כך, שאפילו אם היא הייתה תלויה בתנאי מפורש והתנאי לא התקיים, אין זה מפריע למימוש ההבטחה. כך בדיוק קובעת הגמרא:

"כל דיבור ודיבור שיצא מפי הקב"ה לטובה, אפילו על תנאי לא חזר בו. מניין? ממשה רבנו. ה' הבטיח לו בחטא העגל: "וְעַתָּה הִנֵּיחָה לִי... וְאֶכְלֶם וְאֶעֱשֶׂה אוֹתָךְ לְגוֹי גְדוֹל". (שמות לב, י) (ברכות ז).

יש פה תנאי מפורש: אם חס וחלילה עם ישראל יכלה, משה רבנו יהיה הגרעין שממנו יצמח עם ישראל מחדש.

לכאורה, התנאי הזה לא התקיים, כי משה רבנו התפלל וביטל את הגזרה על ישראל. בכל זאת התקיימה הברכה במלואה בזרעו של משה.

גם כאן אם נעמיק בלשון הכתוב ניווכת, כי רצון ה' האמתית היה באי קיום גזרת הכיליון על ישראל. הרמז הוא במילה "הִנֵּיחָה לִי". כלומר, כשה' מבקש ממשה שלא יעצור בעדו, הוא כאילו אומר למשה: "בידך הדבר תלוי, בתפילותיך ובתחנוניך".

על פי זה ברור, שהתנאי הכולל את כליון עם ישראל, רצון ה' האמתית. מטרת התנאי היא לזרז את משה, שיעמוד בתפילה על עם ישראל. זכות זו עמדה לו גם לפיריון זרעו.

■ נִצַּח יִשְׂרָאֵל לֹא יִשְׁקֵר

התמונה תתבהר עוד יותר כשנעמיק בדו שיח בין שאול המלך לבין שמואל הנביא. שאול מבקש מחילה וסליחה:

"וְעַתָּה שָׂא נָא אֶת חַטָּאתִי וְשׁוּב עִמִּי...". (שמואל א-טו, כה)

שמואל מסרב:

"וַיֹּאמֶר אֵלָיו שְׁמוּאֵל קָרַע ה' אֶת מַמְלְכוֹת יִשְׂרָאֵל מֵעַלְיָךְ הַיּוֹם וּנְתַנָּה לְרַעְךָ הַטּוֹב מִמֶּךָ וְגַם נִצַּח יִשְׂרָאֵל לֹא יִשְׁקֵר וְלֹא יִנָּחַם כִּי לֹא אָדָם הוּא לְהִנָּחֵם". (שמואל א טו, כט)

לכאורה, שמואל הנביא אומר דבר והיפוכו. מצד אחד, בפועל ה' ניחם על המלכת שאול ופקד להעביר את מלכותו לאדם אחר, ומצד שני שמואל עומד ומצהיר, כי

ה' איננו אדם המתחרט ולכן לא ייסוג מן ההחלטה להעביר את המלכות לאדם אחר.

מדוע שלא נגיד, כשם שניחם על המלכת שאול, כך הוא עשוי להתחרט גם על ביטול מלכותו? אולי יש סיכוי שיקבל החלטה מחודשת על החזרת מלכותו? בתשובה לשאלה זו נקדים ונאמר, שבדרך כלל חרטה של בן אנוש נובעת מחשיבה מוטעית או מן העובדה שלא נלקחו בחשבון מראש כל הגורמים המשפיעים והנוגעים בדבר. אצל הקב"ה אין הדבר כן.

ברור לכל, כי בהגדרה מוחלטת אלוקים אינו שוגה ואינו טועה, אלא שהוא נותן אָמון בבני אדם ומפקיד בידיהם משימות גדולות. ה' מספק לבני אדם את כל הנתונים הדרושים לעמוד בהצלחה במשימה שהוטלה עליהם. אולם, היות וה' העניק בחירה חופשית, עלול האדם לבחור בדרך אחרת ולא למלא את שליחותו. כאשר זה קורה, ה' בוחר שליח אחר לבצע את שליחותו. במקרה שלנו, רצון ה' היה בהנהגת ישראל בדרך ה' ובהשמדת עמלק. השליח שנבחר לביצוע משימה זו, היה שאול המלך שבחר לשמוע בקול העם ולא בקול ה'. אין בהחלפת השליח הזה משום חרטה או שינוי מרצון ה' המקורי בהשמדת עמלק.

■ חוץ מדבר זה

הציטוט מן הגמרא במסכת שבת שהובא לעיל לא היה שלם. המשפט השלם הוא זה:

"מעולם לא יצתה מידה טובה מפי הקב"ה וחזר בה, חוץ מדבר זה".

מהו דבר זה?

כאן מוצג אירוע יוצא דופן. יחזקאל הנביא רואה בחזונו הנבואי את חורבן בית המקדש. בתחילת נבואתו הוא שומע שה' נתן פקודה למלאכים לא לנגוע בצדיקים לרעה. בסוף נבואתו הוא שומע את ההיפך ורואה אל מול עיניו כיצד הפורענות מתחילה דווקא בצדיקים.

כאן לכאורה השתנתה מידה טובה לרעה!

אמנם הגמרא מציינת שזה יוצא דופן, אך אנו מבקשים להבין מדוע המקרה הזה הוא יוצא דופן?

הגמרא מלמדת, שאחד מכללי ההשגחה האלוקית היא זו: כאשר פורצת מגפה חלילה או מלחמה, ייתכן כי גם צדיקים עלולים להיפגע:

”... כיון שניתן רשות למשחית, אינו מבחין בין צדיקים לרשעים...”.

(בבא קמא ס.)

ישאל השואל: היכן הצדק? נשיב ונאמר: במציאות נורמאלית לא נגזרה על הצדיק הזה מיתה. אך כאשר משתוללת מגפה או מלחמה, בדרך הטבע נהרגים ומתים אנשים רבים. כדי שהצדיק יינצל, יש צורך בהחלטה שמיימית מיוחדת, וכשאינן החלטה כזו – הוא נספה.

במילים אחרות.

במצב של שקט ושלווה, צריך גזירה עליונה כדי שהאדם ימות. אולם במצב של סכנה, צריך החלטה אלוקית מיוחדת כדי שהאדם יינצל מפגעי הסכנה.

נחזור אל נבואת יחזקאל.

ההבטחה שקיבל הייתה שהצדיק לא יִסָּפֶה בחורבן הכללי **בגלל עוונות הרשעים**. אך אם היה בידו למנוע את מעשה הַרְשָׁע ולא מנע, כגון שהיה יכול להוכיח אותם ולעצור בעדם, הרי שהוא מת בעוון עצמו, בעוון הסכמה בשתיקה.

כלומר, נשתמרה ההבטחה המקורית שהם לא ימותו בעוון אחרים, אך לא הובטח שהם לא ימותו בעוון עצמם.

וזו לשון הגמרא:

”שהיה להם למחות ולא מיחו”

(שם).

לסיכום, גם כאן לא היה שום יוצא דופן כיוון שההבטחה המקורית לא הופרה, אלא שהתביעה נגעה לתלונה אחרת.

■ וַיִּרְא יַעֲקֹב

האמירה, שהקב"ה אינו חוזר בו מהבטחות לטובה, מעמידה אותנו בשאלה קשה בכל הנוגע ליעקב אבינו

שהייתה לו הבטחה חיובית מפורשת:

”וְהָיָה אֲנֹכִי עִמָּךְ וְשָׁמַרְתִּיךָ...”.

(בראשית כח, טו)

לאור כל הנאמר לעיל, לא ברור מדוע יעקב אבינו פחד מאוד לפני פגישתו עם אחיו עשו?

”וַיֵּרָא יַעֲקֹב מְאֹד...” (בראשית לב, ח)

הגמרא מבארת שיעקב פחד שמא יגרמו חטאיו לביטול ההבטחה האלוקית:

”אמר: שמא יגרום החטא.” (ברכות ד.)

כאן חוזרת השאלה.

הרי הוכח לעיל שאין הקב”ה חוזר בו מהבטחות לטובה בכל מקרה! הרמב”ם מבחין בין הבטחות לאומה דרך הנביא ובין הבטחה פרטית לנביא עצמו. דברי הרמב”ם אינם מובנים, שהרי הגמרא ציינה לעיל שגם הבטחה פרטית שניתנה למשה נתקיימה בזרעו, למרות שהתנאי המפורש לא התממש! כאן נדרשת גישה שונה. נשוב אל חלום יעקב בצאתו מארץ ישראל:

”וַהֲנֵה ה' נֹצֵב עָלָיו...” (שם, פסוק יג)

יש לשים לב ששם ה' הנזכר כאן הוא שם הויה המבטא את מידת הרחמים, ולא שם אלוקים המבטא את מידת הדין. כלומר, ההבטחה כאן היא בגישה של חסד ולא בזכות עצמית. הווי אומר, יעקב קיבל הבטחה בזכות אבותיו אברהם ויצחק ולא בזכות מעשיו העצמיים.

בהקיצו מן החלום, ביקש יעקב שכל ההבטחות שהובטחו לו בזכות אבותיו, יתגשמו בזכות מעשיו הוא, ורק אם מגיע לו על פי דין.

במילים אחרות, הוא ביקש שמידת הרחמים תתעלה למידת הדין.

על פי זה, הפסוק ”תַּתֵּן אֱמֶת לַיַּעֲקֹב” (מיכה ז, ב) נשען על שתי פסקאות:

א. ”... אִם יִהְיֶה אֱלֹהִים עִמָּדִי...” (שם, פסוק כ) (מידת דין).

ב. ”... וְהָיָה ה' לִי לְאֱלֹהִים” (שם, פסוק כא). (שם הויה שהוא רחמים יתהפך לשם אלוקים שהוא מידת הדין).

לפני היציאה מן הארץ ביקש יעקב ביוזמתו להתעלות למידת הדין המבשרת מידה כנגד מידה. בחזרתו מארם נהריים חשש יעקב אבינו שמא ירד ממדרגתו ולא יהיה ראוי לקיום השמירה האלוקית עליו כפי שהוא עצמו ביקש! הרי הוא ביקש שכל הבטחות ה' אליו יקוימו אך ורק אם מגיע לו!

הכלל שהבטחה אלוקית חיובית אינה משתנה, תקף גם כאן.
הוכחה לפירוש זה נמצא בגוף תפילתו של יעקב אבינו:

”וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֱלֹהֵי אָבִי אֲבָרְהָם וְאֱלֹהֵי אָבִי יִצְחָק ה' הָאֵמֶר אֵלַי שׁוּב לְאַרְצְךָ
וּלְמוֹלַדְתְּךָ וְאֵיטִיבָה עִמָּךְ.”
(בראשית לב, י)

הנה כאן יעקב אבינו חוזר להתפלל ולבקש עזרה בזכות אבותיו ובשם הויה. הוא
מוותר על בקשתו המקורית להיות נידון בזכות מעשיו על פי מידת הדין.
על פי הקדמה זו, נבין מדוע נוקטת התורה על פי רוב בלשון של תנאי כפול. כגון,
אם תעשה כך וכך... יהיה כך וכך. ואם לא... אז... כדוגמת התנאי הבא:

”אִם בְּחֻקֵי תִלְכוּ... וְנִתְתִי גְשָׁמֵיכֶם בְּעֵתָם... וְאִם לֹא תִשְׁמְעוּ... אֲנִי אֶעֱשֶׂה
זֹאת לָכֶם...”
(ויקרא כו, ג-טז)

מדוע לא נאמר: מכלל הן אתה שומע לאו?

הנימוק הוא, שאם התורה הייתה מסתפקת בהצגת תנאי להבטחות חיוביות
בלבד, אפשר שגם אם לא יקויים התנאי, ההבטחה לא תופר (התנאי הוא לזירוז
בלבד). משום כך חוזרת התורה ומדגישה את הצד השני של המטבע.
כל התפישה הזאת מקורה בהבנת יסוד, שה' הוא מקור הטוב וחפץ להיטיב. את
זאת אנו מבטאים בבירור בסוף כל תפילת שמונה עשרה:

”הא־ל ישועתנו ועזרתנו סלה הא־ל הטוב.. הטוב שמך ולך נאה להודות.”

